

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-04>
УДК 329(477)РУП:323.281(091)“1903/1904”

Сергій Наумов

доктор історичних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
Email: s.o.naumov@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

«РОЗГРОМ» РУП 1903 р.: МАСШТАБИ І ЧИННИКИ (НЕ)УСПІХУ ВЛАДИ

Стаття є першим спеціальним дослідженням жандармської операції кінця 1903 – початку 1904 рр., спрямованої на ліквідацію Революційної української партії. Дотеперішня історіографія питання обмежується згадками про окремі епізоди операції в публікаціях ширшого змісту. Джерельну базу дослідження склали архівні документи жандармських управлінь і охоронних відділень, періодика РУП та спогади її активістів. На основі авторської реконструкції стану й персонального складу партійних структур у 1903–1904 рр. зроблено спробу визначити наслідки операції для центрального, регіонального та місцевого організаційних рівнів РУП. Приділено увагу чинникам, які детермінували неоднозначний перебіг подій та різне становище в партійних організаціях (особовий склад, керівні органи, матеріально-технічна база, зв'язки, масштаби діяльності тощо). Піддано критичному перегляду усталену в історіографії оцінку цих наслідків як катастрофічних для РУП. Базована на кон'юнктурних висловлюваннях лідера партії М. Порша та її «архіваріуса» й історика А. Жука, вона не підтверджується емпіричним матеріалом. Внаслідок

Як цитувати: Наумов, С. «Розгром» РУП 1903 року: масштаби і чинники (не)успіху влади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 61, 2022, с. 85-109, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-04>.

How to cite: Naumov, S. The «Rout» of the Rup in 1903: The Scale and Factors of the Government's (Un)Success. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 61, 2022, pp. 85-109, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-04>. (In Ukrainian)

жандармської операції 1903 р. РУП дійсно зазнала великих втрат, проте вони були частковими й тимчасовими. Значній частині партійної мережі на всіх рівнях вдалося уникнути провалів і забезпечити безперервність життєдіяльності партії. Організації, які були розгромлені, за кілька місяців змогли відновити свою роботу. Зміна партійного лідера й розкол на «невідбутому» з'їзді РУП 1904 р. сприяли більш чіткому визначенню ідеології та організаційної структури партії. Це дає підстави кваліфікувати тогочасні події як (не)успіх влади: завдавши разючого удару по провідних організаційних центрах РУП на території імперії, вона не змогла не тільки реалізувати свій план знищення партії, а й ліквідувати жодної організації.

Ключові слова: РУП, 1903 р., жандармська «ліквідація», місцеві організації, партійні комітети, «внутрішня» агентура.

Восени 1903 р. найпомітніша українська партія — Революційна (РУП) — зазнала найбільшого в її історії провалу. Обшуки й арешти розпочались у жовтні 1903 р. і були призупинені на вимогу Департаменту поліції до «загальної ліквідації» РУП. Формулювання відображає не тільки характер жандармської операції («ліквідація» як завершення оперативної «розробки» нелегальної структури), яка розпочалась у листопаді і тривала з перервами до лютого 1904 р., а й її тотальний (у межах усієї партії, а не окремих організацій) масштаб, намір повністю покінчити з РУП. Про ті події є згадки як у спогадах діячів партії (Galagan 2005; Kollard 1972; Livyc'ka 1972; та ін.), так і в науковій літературі (Germajze 1926; Golovchenko 1996; Duchyns'kuj 1928; Naumov 2006; Sarnac'kuj 2006). Але спеціального дослідження про «розгром» 1903 р. досі не створено, а наявні свідчення залишають багато питань, зокрема, й щодо того, наскільки ефективними були дії влади та завдяки чому їх результат був досягнутий.

Оцінка масштабів розгрому ґрунтується здебільшого на висловлюваннях тогочасних партійних активістів. Так, за словами М. Порша (до подій 1903 р. був лідером «Вільної громади на Полтавщині») (Лубни), а після них став на чолі усієї партії), головні «вільні громади» жандармам удалось «майже цілком знищити, і мало не всі її видатні інтелектуальні сили опинилися по тюрмах... На початку 1904 р. партія лишилася без усякого проводу, а партійна

праця майже завмерла» (Porsh 1936, 31). А. Жук, відомий діяч РУП-УСДРП, згодом її «архіваріус» та історик, відзначав, що «арештами і примусовою або добровільною еміграцією за кордон визначних членів РУП, в тім числі членів партійного проводу, партія була дуже ослаблена, а партійний апарат зруйнований» (Zhuk 1962, 54). Спроб верифікації чи уточнення цих свідчень зроблено не було; у кращому разі в літературі наводяться дані по окремих партійних осередках. А вони (свідчення) потребують критичної оцінки хоча б тому, що навіть найбільш утаємничені в партійних справах люди (А. Жук та М. Порш зокрема) не мали достатньої інформації про їх стан, особливо на місцях, значну частину своїх матеріалів публікували кількома десятками роками пізніше. Це засвідчує, між іншим, і їхнє листування стосовно 1903 р. Так, в одному з листів (1928 р.) А. Жук просив М. Порша надати «для перевірення деяких моментів з моїх споминів і доповнення їх бракуючими мені відомостями» такі дані: «З кого складався партійний центр, як також центр київської організації від осені 1903 р. ...? Хто взагалі провадив справами партії на місцях від осені 1903 р. до кінця 1904 р. ...?» (Magurchak 2009, 27). Показова й відповідь М. Порша: «Розуміється, тяжко буде мені пригадати все, дати, прізвища, факти, постанови. Писаних матеріалів, що оживили б пам'ять, в мене немає» (Magurchak 2009, 30). Крім того, наведені вище оцінки, на які спирається й історіографія, мають надто загальний характер і загальнопартійний вимір.

У зв'язку з цим є сенс уточнити, наскільки це можливо, реальні втрати партійних структур від арештів 1903 – початку 1904 рр. на всіх рівнях — центральному, регіональному й місцевому.

Вищими керівними органами РУП після II з'їзду (грудень 1902 р.) були Центральний (ЦК) і Закордонний (ЗК) комітети. ЦК в 1903 р. утворювали Д. Антонович, В. Винниченко й В. Козиненко. З них під арешт восени 1903 р. потрапив Д. Антонович. Що стосується В. Винниченка, то він був арештований раніше, в липні, й доволі випадково (його на кордоні видав «пачкар» — контрабандист при ввезенні нелегальної літератури), а потім більше року перебував в ув'язненні (Kul'chuc'kuj, Soldatenko 2005, 38). Про В. Козиненка, який був порівняно малопомітною постаттю

в партійному керівництві — в чернетках А. Жука є красномовна ремарка: «Козиненко ролі не грав» (CDAVO Ukraïny, f. 3807, op. 1, spr. 10, ark. 56), — інформація відсутня. Все ж, вважаємо, якби він потрапив за ґрати, про це було б відомо. Тож безпосередньо від «розгрому» постраждав один із трьох членів ЦК. Інша справа, що Д. Антонович на той час був визначальною постаттю в керівництві РУП, її справжнім і беззаперечним вождем, а В. Козиненко самотужки був неспроможний вести справи ЦК. Внаслідок цього робота комітету, швидше за все, була мінімізована, проте ненадовго. Вже на початку 1904 р. до складу ЦК було кооптовано М. Порша й А. Гука (Golovchenko 1996, 34) (факт кооптації, на нашу думку, підтверджує, що В. Козиненко залишався на волі, — адже зробити це міг діючий член ЦК), й він відновив свою дієздатність.

Закордонний комітет, який у 1903 р. перебував у Львові, на території Австро-Угорщини, був недосяжним для російської поліції. Він не тільки не зазнав кадрових втрат, а, навпаки, зростав кількісно й посилював свою діяльність, поповнюючись за рахунок політичних емігрантів з Наддніпрянщини. Але його вплив на партійне життя зменшився через «провали» в Російській імперії, втрату зв'язку з організаціями, каналів транспортування літератури тощо. В цілому робота партійного центру, передусім ЦК, постраждала внаслідок подій 1903–1904 рр., проте не була паралізована.

Регіональними осередками партії були «вільні громади» на чолі зі створеними після Першого з'їзду РУП (грудень 1902 р.) комітетами, статус яких можна умовно прирівняти до губернських. До 1903 р. найбільш впливовою з шести «вільних громад» була Харківська, завдяки своїй історичній ролі та особистості Д. Антоновича — незаперечного лідера партії в той час, а найпотужніша організаційна мережа на чолі з двома «вільними громадами» (в Полтаві й Лубнах) діяла на Полтавщині. Саме з них почалися арешти 1903 р. й саме вони постраждали найбільше. Пильну увагу поліції до них і до партії в цілому привернула масова агітація РУП, яка, за офіційною оцінкою, стала каталізатором селянського повстання 1902 р. на Полтавщині й Харківщині, і набувала все більшого розмаху потягом 1903 р. Вперше

в історії українського руху одна з його складових стала об'єктом тривалого систематичного «зовнішнього» спостереження: з філерами, відстеженням діяльності і зв'язків та їх аналітикою. У поєднанні з деякими іншими засобами, які теж уперше стали практикуватись щодо українських організацій (як-от «внутрішнє» агентурне спостереження) і на тлі доволі нехитрої конспірації рупівців це дало чимало матеріалу.

Перші арешти відбулись вже на початку жовтня у Полтаві, де поліції вдалося натрапити на слід великого «транспорту» партійної літератури, який перевозив М. Гмиря. Серед тих, хто допомагав переносити вантаж, був агент охоронного відділення «Арсеньєв» (Pustovit, Korotenko 1995, 103). Спостереження за причетними до «транспорту» та їхніми зв'язками призвело до «з'ясування» активістів РУП у Полтаві, Лубнах, Прилуках та їхньої комунікації з Харківським комітетом РУП (CDIAUK, f. 275, op. 1, spr. 2, ark. 420). До «Справи Полтавської групи РУП» було притягнуто 50 осіб з Полтави й п'яти повітів. Серед них — майже всі провідні діячі Полтавської «вільної громади», частина активістів «Вільної громади на Полтавщині» (Naumov 2006, 51). Варто звернути увагу на деякі особливості цих подій. У Полтаві арешти членів комітету відбувались пунктирно: М. Гмиря був заарештований у жовтні, В. Фідровський — у грудні 1903 р., Г. Іваницький, А. Кучерявенко, К. Шаревський — у січні 1904 р. Завдяки цьому ті, хто ще залишався на волі, не тільки мали змогу приховати партійні справи від ще більшого провалу, а й продовжували роботу, хоча й значно обережніше, про що свідчить їхнє листування того часу (Pustovit, Korotenko 1995, 104-106).

В Лубнах завдяки наявності «своїх людей» у органах влади поліцейська акція не стала несподіванкою (Gankevych 1920, 85). Тому, хоч у місті було проведено близько 20 обшуків і арештів (Duchyns'kuj 1928, 300), не вдалося здобути переконливих доказів існування місцевої організації, і лубенці були приєднані до полтавської справи. М. Лівичка згадувала про провокаторів у Лубенській організації (Livyc'ka 1972, 151), проте вони були простими робітниками й не могли завдати великої шкоди; до того ж не виключено, що вони почали працювати на поліцію пізніше. «Вільна громада на Полтавщині» постраждала істотно менше, ніж Полтавська чи Харківська: на волі залишилась більшість комітету

й активу. Найбільшою втратою став арешт лідера організації М. Порша: хоча за тиждень він звільнився, працювати в Лубнах більше не мав можливості.

У Харкові «зовнішне» спостереження за місцевими рупівцями велося впродовж усього 1903 р. В поле зору поліції потрапила загалом 71 особа; Б. Мартоса, наприклад, в одній із його поїздок філери супроводжували територією кількох губерній (Sarnac'kuj 2006, 327-329). Початок «ліквідації» в Харкові, як і в Полтаві, поклав арешт «транспорту», привезеного П. Андрієвським 19 листопада. У справі Харківської «вільної громади» проходили 22 особи (близько половини її складу), в тому числі весь провід (комітет і найближчий актив): Д. Антонович, П. та С. Андрієвські, А. Жук, О. і В. Міхновські, Б. Камінський, Ю. Коллард та ін. (Naumov 2000, 117, 120). Провал у Харкові показовий у тому відношенні, що він продемонстрував ефективність застосування жандармами в боротьбі проти РУП нової тактики, вже випробуваної на інших революційних організаціях: використання «внутрішньої» агентури, або «провокаторів», як їх тоді називали в опозиційному середовищі. До системного формування кадрів спеціально зорієнтованої на український рух агентури справа тоді ще не дійшла: це були або нещодавно завербовані, або ж ті, хто діяв у інших нелегальних партіях, з якими співпрацювала РУП. До останньої категорії належав харків'янин (родом з приміських Дергачів) І. Доброскок, кар'єра якого в жандармському відомстві стала широко відомою завдяки викривальним публікаціям В. Бурцева (Bursev 1923, 194, 224-226 та ін.; Kollard 1972, 157). Він спеціалізувався на РСДРП, але мав тісні зв'язки з «вільною громадою»; А. Жук називав цього «українського Азефа» «діяльним членом харківської організації РУП», який навіть постачав їй друкарський шрифт просто з жандармського управління (Zhuk 2002, 200; CDAVO Ukrain'u, f. 3807, op. 2, spr. 23, ark. 10 zv.). Те, що в Харкові ситуація для РУП склалась чи не найгірше, — великою мірою результат дій Доброскока (він спричинився й до провалу П. Андрієвського, з якого розпочалися арешти, напевне видав більшість діячів громади, з якими мав дружні стосунки), докладно описаних Ю. Коллардом (Kollard

1972, 138-160). Не виключено, що він міг надавати інформацію і про Полтавську організацію, з якою Харків активно співпрацював.

Складно з'ясувати становище в Київській «вільній громаді». Релевантних досліджень цього питання виявити не вдалось. У монографії В. Головченка без жодної конкретики зазначено, що внаслідок осінніх арештів 1903 р. вона була розгромлена, як і три лівобережні (Golovchenko 1996, 34). Свого часу ця констатація була трансльована і в нашій монографії (Naumov 2006, 51). Мемуаристика в цьому питанні достатньо суперечлива. М. Порш, який прибув до Києва в січні 1904 р. й очолив Київську «вільну громаду», згодом відзначав, що вона була тоді «до краю» зруйнована провалами (Porsh 1936, 32). Втім, варто взяти до уваги, що така констатація вигідно підкреслювала його роль у подальшій відбудові організації (те саме, до речі, стосується й його оцінки стану партії загалом). Спогади активного діяча Київської «вільної громади» М. Галагана фіксують істотно менші масштаби втрат: сам він був заарештований 4 лютого 1904 р., «із членів РУП сиділи тоді на Лук'янівці Б. Матюшенко, Я. Левченко та М. Гутник» (Galagan 2005, 105). Вагомість цих втрат не варто недооцінювати: Б. Матюшенко був членом Київського комітету (жандарми вважали його керівником, що могло відповідати дійсності), інші двоє, як і М. Галаган, теж відігравали доволі помітну роль в організації. Простежити докладніше наслідки арештів на персональному рівні важко через відсутність і/або ненадійність потрібної інформації навіть щодо найвідоміших діячів, членів Київського комітету РУП. Для прикладу, О. Федьков повідомляє, що якраз у листопаді 1903 р., синхронно з арештами, до Львова прибули кияни О. Скоропис-Йолтуховський і М. Ткаченко (Fed'kov 2017, 114). Але дружина останнього Н. Романович-Ткаченко згадувала, що арешт її чоловіка стався ще влітку (Romanovych-Tkachenko 1925, 115), тож не був пов'язаний з осінньою хвилею. Вона ж відзначала, що О. Скоропис-Йолтуховський був у Львові вже влітку 1903 р. (за словами Ю. Назарук, його «було делеговано за кордон» (Nazaruk 2009), тобто виїхав він не через арешти), як і П. Канівець (Romanovych-Tkachenko 1925, 112). А за інформацією жандармів, П. Канівець тоді перебував під наглядом поліції

в с. Алтинівка Кролевецького повіту, звідки зник у вересні, якийсь час переховувався в Києві й лише навесні 1904 р. виїхав за кордон (Fed'kov 2017, 114). У будь-якому разі, він не постраждав від осінніх арештів. Якщо правильні висловлені вище припущення щодо В. Козиненка, то він мав залишатися на волі (принаймні, про його ув'язнення нічого не відомо). Загалом складається враження, що ситуація для РУП у Києві була не настільки прикрою, як на Полтавщині й Харківщині. За даними О. Гермайзе, «ліквідація» тут розпочалась у ніч на 9 грудня 1903 р., але була «безсистемною» (Germajze 1926, 105). Жандарми були далекі від усвідомлення дійсного стану справ у Київській громаді та її ролі в партії: місцеве охоронне відділення в листопаді доповідало Департаменту поліції, що вона «не має правильної організації», «як ціле не виявляється» тощо (CDIAUK, f. 275, op. 2, spr. 2, ark. 17). Свою роль тут могла відіграти та обставина, що його агенти «Бурка» («інтелігент»), «Дикий» («напівінтелігент»), «Високий» («простолудин»), які були тоді серед київських рупівців (*ibid.*, ark. 16), вірогідно, перебували на нижчих щаблях організації. Можливо, одним із них був «провокактор» Кочоровський, який, за свідченням М. Галагана, «здав» Б. Матюшенка (Galagan 2005). Список підозрюваних, якщо порівнювати з іншими справами, істотно поступається якісно: 14 осіб з 36 — це селяни Сквирського повіту, а серед киян чимало робітників і ремісників, серед інтелігентів поряд з дійсними активістами (Б. Матюшенко, О. Лола, М. Ткаченко та ін.) є зовсім невідомі, які були або рядовими членами організації або й узагалі до неї непричетними (CDIAUK, f. 275, op. 2, spr. 2, ark. 18-21). В підсумку Київська «вільна громада» так само втратила більшість свого проводу, але не тільки в результаті цілеспрямованої жандармської операції, а внаслідок різних причин і в різний час впродовж 1902–1903 рр., до того ж здебільшого в інший спосіб: через еміграцію, а не ув'язнення. Безпосередньо ж арешти 1903–1904 рр. зачепили, схоже, не так багато київських рупівців, в тому числі й провідних. Важливо підкреслити також, що провал кількох із них (М. Галагана, П. Канівця, можливо, ще когось) став наслідком не «ліквідації» київського осередку, а викриття сільських груп, з якими вони працювали. Зрештою, ці питання потребують додаткового

спеціального вивчення, та виглядає так, що арешти в Києві були далеко не такими відчутними для місцевої «вільної громади», як у Харкові та на Полтавщині. За словами О. Гермайзе, «ліквідація» в Києві «навіть найменше не зліквідувала інтенсивної роботи РУП» (Germaize 1926, 105).

Але загалом жандармська «ліквідація» чотирьох найбільш дієздатних «вільних громад» на деякий час спричинила руйнування основної частини партійного апарату і внутрішньопартійних зв'язків, функціонування РУП як цілості було паралізоване, найдосвідченіші партійні кадри були відірвані від своїх організацій. Щоправда, в більшості випадків слідству не вдалося здобути достатніх доказів для передачі справ до суду, й вони зрештою були припинені; решта потрапила під амністію у зв'язку з народженням спадкоємця престолу (жовтень 1904 р.). Та ця процедура тривала в різних випадках від кількох місяців до року, багатьом фігурантам було обмежено право на проживання в певних містах та призначено особливий нагляд поліції (згодом його було скасовано). Тож і після звільнення можливості для партійної роботи були істотно звужені.

Проте і в цих регіональних центрах, які постраждали найбільше, організаційне життя повністю не припинялось. Рештки організацій, не виявлені поліцією, та підготовлений раніше кадровий резерв давали можливість зберегти присутність і активність РУП, а суспільний запит забезпечував необхідне підґрунтя і стимул для неї. З весни-літа 1904 р. стали помітні ознаки поживлення партійної роботи.

«Вільна громада на Полтавщині» під керівництвом А. Лівичького протягом 1904 р. поступово нарощувала свій вплив і розмах роботи. За свідченням М. Лівичької, наприкінці року у складі організації (на нашу думку, радше під її впливом) було до 150 робітників і робітниць (Naumov 2006, 55). З усіх «вільних громад» Лубенська вступила в революційний 1905 р. найбільш дієздатною.

Арешти 1903–1904 рр. серйозно підірвали діяльність Полтавської організації, але не зупинили її, як вважала поліція. У січні 1904 р. К. Шаревський повідомляв ув'язненому М. Гмирі: «А усе ж таки на цих днях відозву випустили, а все ж таки агітація шириться і діло росте.

Коли заарештують нас, усіх, на наше місце заступлять гімназисти, ремісники...» (цит. за: Pustovit, Korotenko 1995, 106). Більшість рядових членів уникнула арешту, і з виходом на волю керівників робота партії в місті й районі відновилась, хоч і в значно меншому обсязі. Очевидно, для її налагодження навесні 1904 р. до Полтави приїздив піднаглядний С. Петлюра (CDIAUK, f. 336, op. 1, spr. 370, ark. 114). Велика увага приділялась вихованню молоді, яка мала поповнити партійну організацію. У Полтаві це були передусім учні ремісничої та фельдшерської шкіл, випускники гімназій. Активізація роботи гальмувалась дефіцитом коштів і партійних видань. З іншого боку, полтавці мали можливість поділитись літературою з Київською «вільною громадою» (CDAVO Ukraï'ny, f. 3807, op. 1, spr. 8, ark. 81; Duchyn'skuj 1928, 308).

Останнє можна було б пояснити ще гіршим становищем у Києві. Проте, мабуть, справа в іншому: під керівництвом М. Порша відроджена Київська «вільна громада» стала організаційним центром усієї роботи РУП на території Російської імперії і, крім того, обслуговувала великий район — фактично все Правобережжя, тож гостро потребувала літератури. У зв'язку з цим не пізніше травня 1904 р. вдалося «поставити» нелегальну друкарню комітету. Це, до речі, завжди було ознакою добре налагодженої роботи і значно розширювало її перспективи. Одним із джерел відновлення організації став студентський актив, і наприкінці листопада 1904 р. місцева Українська студентська громада влилась до партії.

Чи не найгірше складались справи в Харківській «вільній громаді». Після арештів вона так і не змогла повністю відновитись, остаточно втратила свою лідерську роль у партії. Якийсь час робота велась головним чином через місцеву Українську студентську громаду. Але й тут партійне життя поступово налагоджувалось. Вже у січні-лютому 1904 р. було випущено кілька листівок Харківського комітету РУП (тобто пауза в видавничій діяльності тривала не більше двох місяців), з'являлись вони й пізніше (Праця, 1, 12). Після припинення слідства і скасування мір покарання з вересня 1904 р. до Харкова почали повертатись активісти РУП — В. Міхновський, Ю. Коллард, наїжджали Д. Антонович, А. Жук.

Але багато не повернулось, і організація залишалась ослабленою. Для відновлення партійної роботи Харківська Українська студентська громада в листопаді 1904 р. теж приєдналась до РУП (Naumov 2000, 120).

Про долю решти регіональних осередків РУП М. Порш лаконічно зауважував: «Такого самого лиха зазнали одночасно й дрібніші вільні громади» (Porsh 1936, 31). Проте насправді поліцейська акція 1903–1904 рр. їх практично не зачепила. Звісно, вони певною мірою відчули на собі її вплив (зниження активності, деякі кадрові втрати тощо), але в цьому не було нічого екстраординарного для конспіративної діяльності. Лідер Чорноморської «вільної громади» (на Кубані) С. Ерастов пізніше згадував, що «у 1903 р. стався частковий провал у нашій організації РУП» (Erastov 2006, XXV), проте з контексту зрозуміло, що йшлося про події кінця 1902 – початку 1903 рр. Після того, за словами самого С. Ерастова, «робота РУП не спинялася», а її фінансовий стан у 1904 р. давав можливість «відсилати чималі суми й до Києва, партійного центру» (ibid., XXVI). Організація мала проблеми з плинністю кадрів, але вони були хронічними для неї в той час, оскільки Кубань використовувалась наддніпрянськими рупівцями як тимчасовий притулок чи сховок від поліцейського переслідування.

«Вільна громада на Чернігівщині» з центром у Ніжині постраждала від жандармської акції 1903–1904 рр. хіба що опосередковано: ослаблення Київського комітету, до якого вона тяжіла, не могло не позначитись на якості її роботи. Крім того, на Чернігівщині були розгромлені деякі сільські партійні групи, пов'язані з Київським комітетом (Naumov 2006, 57). Але загалом ніжинський осередок уникнув провалу: О. Кривобок, місцевий дослідник партійних організацій регіону, узагалі не помітив якихось жандармських заходів у той час; натомість відзначає пожвавлення роботи (Kryvobok 2005; Kryvobok 2008, 32). Частково це пов'язано з тим, що «Вільна громада на Чернігівщині» сформувалась найпізніше, вже в 1903 р., і її діяльність тоді ще не привертала уваги місцевих жандармів. До того ж і ефективність їхньої роботи була невисокою, бо кількісно і якісно Чернігівське ГЖУ було одним із найслабших в Україні. Не дивно, що в підготовлених

тут політичних оглядах губернії за 1903–1904 рр. немає жодного слова про українські організації (CDIAUK, f. 1439, op. 1, spr. 100, 161).

Говорячи про незначні втрати цих двох «вільних громад», варто пам'ятати, що вони в той час були малочисельними, організаційно і кадрово слабкими, мали обмежений район діяльності. Їхня роль у партійному житті була маргінальною, порівнюючи з іншими чотирма, компенсувати ослаблення яких вони були неспроможні.

Крім «вільних громад», як регіональний осередок партійної роботи слід відзначити створену в 1903 р. організацію РУП у Петербурзі на чолі з Північним комітетом. Вона посідала в партії особливе становище, оскільки спиралась на потужний кадровий ресурс (завдяки численному студентському представництву з українських губерній) й відігравала важливу роль у транспортуванні нелегальної літератури з-за кордону та фінансуванні партійної роботи, мала, як і «вільні громади», окреме представництво на «невідбутому» з'їзді РУП 1904 р. Спогади Д. Дорошенка й О. Лотоцького, які посідали в 1903–1904 рр. провідне становище в українському підпіллі імперської столиці (перший був членом Північного комітету РУП, а другий — одним з найпомітніших діячів місцевої громади Загальної української організації), не фіксують жодного епізоду, пов'язаного з арештами (Doroshenko 1949, 48-49; Lotoc'kyj 1966, 308-312).

Наслідки провалів 1903–1904 рр. не обмежувались кадровими втратами. Руйнувалась підпільна матеріальна база партійної роботи, зосереджена передусім у «вільних громадах». Тяжкі наслідки мала втрата «техніки», тобто устаткування для розмноження нелегальної літератури, без якої агітаційно-пропагандистська діяльність була неможливою. Щоправда, до Першої російської революції у розпорядженні РУП вона була доволі примітивною, представленою переважно ручними, доступними і простими в використанні знаряддями (гектографи, мімеографи, шапірографи тощо). Та й їх «поставити» було непростою справою: треба було дістати обладнання й витратні матеріали, забезпечити місце й підготувати людей для тиражування та ін., причому зробити це все так, щоб не привернути уваги поліції, яка ретельно пильнувала такі речі. Набагато важче

було організувати нелегальну друкарню. В 1903 р. тільки Київський комітет зміг забезпечити постійну роботу власної друкарні, яка була центром видавничої діяльності РУП на території Російської імперії. У зв'язку з арештами вона тимчасово припинила свою роботу: якщо перші листівки Київської «вільної громади» за 1903 р. (ч. 1-2) були друкованими, то останні (ч. 16-19) — гектографованими. Та, як уже зазначалось, не пізніше травня 1904 р. друкарня Київського комітету знову запрацювала на регулярній основі, про що свідчить її продукція (Germajze 1926, 296-319).

В періодичних виданнях РУП-УСДРП того часу зустрічається інформація про партійні друкарні на Полтавщині, проте вона ненадійна і погано піддається верифікації. Так, була глуха і загалом сумнівна згадка про арешт якоїсь української друкарні у Прилуках (Dobra povuna, 6-7, 20); якщо вона відповідає дійсності, то це могла бути тільки нелегальна друкарня РУП. Є авторитетні свідчення про друкарню Полтавської «вільної громади». «Наш голос» пізніше повідомляв (без зазначення дати), що вона була поставлена заходами М. Гмирі (Mykola Gmyrja 1911, 346-347). Про друкарню громади згадував і Ю. Коллард, оповідаючи про прокламацію до річниці скасування кріпосного права (лютий 1902 р.), яку було «видруковано в великому числі примірників»: «Друкувалося спочатку на гектографі, а далі в маленькій типографії, яка працювала в с. Терешках біля Полтави на хуторі гімназисток Якубовської й Покровської. У цій типографії видруковано між іншим і прокламацію «Шандрівський страйк»» (Kollard 1972, 93). Проте є підстави для сумнівів у достовірності цієї інформації. Вона не підтверджується іншими спогадами, інформацією про іншу продукцію полтавської друкарні. Взагалі малоймовірно, щоб полтавські рупівці мали свою друкарню на початку 1902 р., коли організація тільки ставала на ноги. Про листівку 1902 р. («41 рік назад 19 лютого люди визволялись...») є згадки у статті А. Дучинського й матеріалах А. Жука, проте жоден з них не вказує, що вона була надрукована (а вони б обов'язково звернули на це увагу, бо для того часу це було рідкістю); більше того, у А. Жука зазначено, що вона була гектографована (Duchyns'kuj 1928, 292; CDAVO Ukraï'ny, f. 3807, op. 2, spr. 30, ark. 17). Міг Ю. Коллард і сплутати листівку 1902 р.

з подібною («Товариші! Вже 42 роки, як немає на Україні кріпацтва...»), яка була надрукована в березні 1903 р. в типографії Київської «вільної громади» і фігурувала в харківській справі — тож більше шансів, що харків'янин Ю. Коллард міг бачити саме її (Germajze 1926, 297; CDIAUK, f. 336, op. 1, spr. 381, ark. 203). Листівка «Шандрівський страйк» була передруком статті з газети «Селянин» за січень 1903 р. (або з'явилась синхронно з нею) і вже з лютого активно поширювалась на Полтавщині (Seljanyn, 1903, 1; CDIAUK, f. 320, op. 1, spr. 138, ark. 518, 524, 543-544). Але не обов'язково це має свідчити про наявність власної друкарні: деякі найважливіші відозви «вільних громад», які мали загальнопартійне значення, друкувались на техніці Київського комітету або за кордоном і поширювались по всій Україні. Аргументом на користь цього можуть бути зміст листівки (йшлося про події не місцеві, а в Канівському повіті Київщини) та її присутність у «транспорті» партійної літератури з-за кордону, захопленому в І. Рудичева (Duchyns'kyj 1928, 299). Та загалом наведені аргументи і контраргументи недостатні для того, щоб категорично стверджувати чи заперечувати її існування. Якщо ж виходити з повідомлення «Нашого голосу», то «поставити» друкарню М. Гмиря міг або в 1903 р., не пізніше літа (враховуючи обшуки й арешти у вересні-жовтні), або ж після звільнення у травні 1904 р. й до виїзду за кордон у листопаді (Pustovit, Korotenko 1995, 103), що видається більш сумнівним. Проте налаштувати роботу друкарні в Полтаві не вдалося, і провал місцевої «вільної громади» тут відіграв свою негативну роль.

Спроби інших «вільних громад» «поставити» власні друкарні були зупинені арештами. Поліція захопила типографське обладнання і шрифт Харківського комітету, було втрачено шрифт, який перевозили з Харкова до Катеринослава; за даними жандармів, не вдалося реалізувати плани «Вільної громади на Чернігівщині» щодо друкарні в Остерському повіті (Naumov 2006, 66). У будь-якому разі жандармська акція 1903–1904 рр. істотно загальмувала розвиток технічної складової видавничої справи РУП, що в кінцевому підсумку теж негативно позначилось на агітаційно-пропагандистській роботі партії.

Іншим складником руйнування матеріальної бази партійної роботи була втрата нелегальної літератури. Вона мала місце завжди: чимало

партійних видань після їх поширення потрапляли до рук поліції як через малоефективну тактику поширення, так і завдяки законослухняним, полохливим чи вороже налаштованим щодо пропаганди обивателям. Але в 1903 – на початку 1904 рр. ці втрати набули небачених масштабів. Частина літератури була втрачена в результаті несподіваних масованих обшуків. Як правило, поліції вдавалось виявляти літературу, і з урахуванням числа обшуканих (сотні людей) і тих випадків, коли до рук поліції потрапляли щонайменше десятки примірників, загальна кількість вилученого була немалою. Були випадки, коли поліція натрапляла на невеликі локальні склади літератури, які були або результатом її тиражування власними силами, або ж частинами вже розподілених за місцем призначення «транспортів». Так, 20 лютого 1904 р. в Лубнах було виявлено пакунок, який належав М. Бакайченко, з 46 примірниками газети «Селянин», брошурами «Козаччина» (11), «Чи є тепер панщина?» (76), «Страйк чи бойкот» (9), «Дядько Дмитро» (3), великою кількістю інших нелегальних видань (Duchyns'kuj 1928, 302).

Значно більшої шкоди завдавали провали «транспортів» партійної літератури з-за кордону, які вдалося вистежити жандармам. Одним з перших щевлиппі 1903 р. зазнав провалу В. Винниченко з 1,5 тис. видань РУП (Kul'chyc'kuj, Soldatenko 2005, 38). У жовтні в одній із полтавських шкіл було знайдено кошик (як виявилось згодом, він належав М. Гмирі), в якому знаходились 2,5 тис. примірників партійної літератури. Дещо меншим був «транспорт», захоплений у Прилуках у І. Рудичева: періодичні видання «Добра новина», «Селянин» (117), «Гасло» (41), брошури «Хто з чого живе», «Страйк чи бойкот» (37), «Чи є тепер панщина» (37), «Козаччина» (19), «Народня справа» (16), «Доля працюючого люду» (18), листівки «Страйкуйте» (96), «Шандрівський страйк» (692), «Дневник київського загального страйку» (123), «День 1 мая» (82) та інше (Duchyns'kuj 1928, 299). У П. Андрієвського у Харкові в листопаді було знайдено газети «Селянин» (400), «Добра Новина» (300), брошури «Сконав» (500), «Паризька комуна», «Здобуття Бастилії», «Народна рада», «Що зробила Народна рада» — по 48 примірників та ін. (CDIAUK, f. 336, op. 1, spr. 381, ark. 200 zv.).

Як наслідок усіх кадрових і матеріальних втрат, наприкінці 1903 р. обсяги поширення літератури РУП на Полтавщині скоротились у рази, а в 1904 р. вона була зафіксована поліцією тільки в 5 повітах, що вдвічі менше проти попереднього року і навіть менше, ніж у 1902 р. На Харківщині кількість населених пунктів, охоплених літературою, та інтенсивність її розповсюдження теж зменшились кратно (Naumov 2006, 68).

Наслідки жандармської акції 1903–1904 рр. для низового організаційного рівня простежити особливо складно. З одного боку, це пов'язано з загальним станом вивчення історії українських партій і РУП зокрема. Існуючі уявлення про структуру і склад партійних організацій, роль тих чи інших діячів навіть на центральному й регіональному рівнях надто обмежені й неточні. Щодо місцевого рівня, системних досліджень якого не існує, ситуація якісно гірша. З іншого боку, периферійна організаційна мережа РУП у 1903 р. тільки формувалась, більшість її ланок не мала визначеного статусу і складу. Навіть чільні партійні діячі в той час не могли напевне сказати, де є групи РУП і в якому вони стані. Один із них, А. Жук, пізніше, маючи у своєму розпорядженні унікальні матеріали (рештки партійного архіву та численні свідчення однопартійців, які він ретельно збирав), очевидно, намагався реконструювати цю мережу, про що свідчать його нотатки з переліком районів діяльності комітетів РУП і населених пунктів. Проте спроба виявилась безрезультатною, підкресливши нездоланні труднощі на цьому шляху; а верифікувати і хоч якось використати його записи за актуалізованої джерельної бази видається неможливим.

Місцеві організації, яких у РУП у 1903–1904 рр. було зовсім небагато, варто розділити на міські (повітові) і сільські. Цей поділ умовний, тоді його офіційно не існувало. Але фактично він мав місце: повітові (як правило, з центром у повітовому місті) організації, які в 1903 р. почали вибудовуватися, відрізнялись від сільських не лише місцем і умовами діяльності, а й її соціальним спрямуванням і складом (зокрема, наявністю інтелігентних кадрів, на яких трималась партійна робота), а також тенденцією до формування повноцінної

внутрішньої структури (комітет, групи, гуртки тощо) та перетворення в субрегіональні (на рівні одного чи кількох повітів) центри.

З-серед повітових організацій найбільше постраждала Прилуцька (Полтавська губернія), яка відгравала роль вузлового пункту в поширенні літератури РУП на півночі Полтавщини і півдні Чернігівщини (цьому сприяло розташування Прилук на залізничній лінії Бахмач-Гребінка). У жовтні 1903 р. був заарештований І. Рудичів з великим «транспортом» літератури, через деякий час — ще один чільний діяч організації П. Терлецький. Обсяг арештованого «транспорту» і слова самого І. Рудичева про «2 мільйони» поширених видань (звісно, буквально сприймати їх не слід) засвідчують масштаби діяльності Прилуцької організації. Протягом листопада-грудня обшуки й арешти продовжились: А. Шкуратов, Г. Міхновський, Я. Андріяшев та ще кілька осіб звинувачувались у поширенні літератури РУП (їхня причетність до організації не з'ясована). Всі вони були притягнуті до дізнання у «Справі Полтавської групи РУП» (Duchyns'kuj 1928, 299-300; CDIAUK, f. 320, op. 1, spr. 206, ark. 18). Але організація в цілому не була розгромлена, і після звільнення ув'язнених навесні 1904 р. знов активізувалась. Влітку тут працював один з її фундаторів, відомий партійний діяч О. Назаріїв, через якого підтримувався зв'язок з Києвом і Лубнами.

У лютому-березні 1904 р. в різних населених пунктах Лохвицького повіту були обшукані кілька вчителів та пов'язані з ними особи: М. Стришинський, М. Стришинська, М. Терлецька та ін. (Duchyns'kuj 1928, 301-302). Невідомо, хто з них належав до РУП і чи утворювали вони окрему організацію, але в партійному житті на Полтавщині лохвицькі вчителі тоді відігравали помітну роль: саме вони на початку 1904 р. розглядались як резерв для реанімації Полтавського комітету РУП у разі чергового провалу (Pustovit, Korotenko 1995, 106).

Сільські групи РУП потрапляли в поле зору жандармів або внаслідок своєї активності, або ж у зв'язку з провалом міських осередків, з якими були пов'язані. Ситуацію для сільських партійців та симпатиків ускладнювало те, що у порівнянні з містом їхня діяльність була помітнішою для чужого ока, а досвіду конспірації було менше.

Першою у смузі провалів 1903–1904 рр. постраждала Люботинська група у Валківському повіті на Харківщині. Поліцію вивели на неї арешти в Харківській «вільній громаді», яка здійснювала керівництво Люботинською групою. П. Стешенко, І. Манжелій, М. Попов, І. Дорошенко, П. Лисенко були притягнуті до дізнання (CDIAUK, f. 336, op. 1, spr. 381, ark. 197-199). Провал групи був тим болючішим, що тоді це була єдина периферійна група РУП на Харківщині, до того ж унікальна, оскільки складалася з залізничників, які проживали в Люботині й навколишніх селах. Завдяки цьому вона відіграла важливу роль у поширенні літератури по селах вздовж залізничних гілок, вузлом яких був Люботин.

У зв'язку з арештами в Лубнах зазнала провалу велика група в Яблунівській волості (с. Пилиповичі), 12 осіб були притягнуті до дізнання (CDIAUK, f. 320, op. 1, spr. 205, ark. 320-377). Мусила згорнути свою діяльність група у Снітині після того, як була заарештована, а згодом виїхала на Кубань Г. Приходько (*ibid.*, spr. 200, ark. 143), яка вела групу за дорученням «Вільної громади на Полтавщині».

В січні 1904 р. поліція розгромила вже згадувану організацію з центром у с. Гоголеві (Оглаві) в Остерському повіті Чернігівської губернії, організатором і керівником якої був М. Галаган — у спогадах він підкреслював, що це була справжня, «цілком правильна» організація (Galagan 2005, 102). Арешти відбулись у чотирьох із восьми сіл, де діяли рупівці. Про це повідомляли партійні видання «Селянин» і «Праця» (Ргасја, 2, 6; Seljanup, 1904, 14-15) назвавши сім прізвищ (І. Карпенко, О. Ужва та ін.), що свідчить про причетність цих осіб до РУП.

Слід взяти до уваги, що частина місцевих груп, хоч і не зачеплена арештами, мусила згорнути свою роботу внаслідок провалів у «вільних громадах», оскільки вона організовувалась «по вертикалі»: представник «з міста» організовував і спрямовував її, забезпечував зв'язок з партією, вів гурткові заняття, забезпечував літературою. Втрата такого організатора, як правило, призводила до завмирання чи розпаду групи або потрапляння її до сфери впливу іншої партії.

Логічно виглядала б постановка питання про те, наскільки серйозних втрат зазнала низова організаційна мережа РУП. Проте за нинішнього вкрай незадовільного рівня знань про її стан воно практично позбавлене сенсу, бо відповідь може бути надто приблизна. Свого часу нами була зроблена спроба зібрати матеріал про цю мережу на Лівобережній Україні. Через особливості джерельної бази і стану мережі він виявився фрагментарним, суперечливим, хронологічно неточним. Все ж, відштовхуючись від нього, можна стверджувати, що в 1902–1904 рр. організаційна присутність РУП у повітах краю була помітною, а на селі, можливо, найбільшою з-серед усіх, не лише українських, тогочасних партій. Її організації і групи існували щонайменше в 17 повітах (41 %, а на Полтавщині — 80 %), у тому числі в 15 містах і містечках та 14-15 селах (Naumov 2006, 59). Напевне не в гіршому стані була організаційна мережа РУП на Київщині. Мабуть, не всі ці групи існували в період арештів, але й з урахуванням цього очевидно, що більшість їх уціліла в той час.

Зокрема, протягом 1903–1904 рр. продовжували роботу або з'явилися нові партійні групи у повітах Полтавщини: Лубенському (з центром у с. Вовчок), Переяславському (в Борисполі й Барисівці, де поліція у 1904 р. нараховувала 14 партійців), Золотоніському, Костянтиноградському, Миргородському (про «великий розвій діла» в повіті на початку 1904 р. повідомляла «Праця»), у Ромнах і, можливо, Хоролі. На Чернігівщині у с. Веркіївка серед робітників місцевої економії на початку 1904 р. виникла сильна сільська організація, котра стала одним із центрів діяльності партії на селі. Група РУП діяла у Броварах Остерського повіту; у Борзнянському, Конотопському, Кролевецькому повітах теж були люди, які вели партійну роботу (ibid., 55-57).

Таким чином, під час підготовки і проведення жандармської операції 1903–1904 рр. вперше стосовно української організації було застосовано низку тактичних засобів, відпрацьованих на інших сегментах визвольного руху: тривале відстеження активістів, зв'язків і проявів діяльності; використання таємної «внутрішньої» агентури; проведення скоординованих масових обшуків і арештів у масштабах усієї відомої організаційної мережі (тотальна «ліквідація»). Внаслідок цього

Революційній українській партії було завдано дуже болісного удару: постраждали всі ланки організаційної структури і зв'язки всередині партії; зруйновано значну частину партійного апарату (комітетів), який щойно, впродовж 1903 р., став вибудовуватись; більшість провідних діячів чотирьох основних «вільних громад», які утворювали скелет партійної організації, зазнали обшуків, арештів або мусили емігрувати; паралізовано видавничу діяльність, підірвано її матеріально-технічну базу; серйозно порушено комунікацію з населенням.

Разом з тим усі ці втрати були частковими й тимчасовими. Значній частині партійної мережі на всіх організаційних рівнях вдалося уникнути провалів і забезпечити безперервність життєдіяльності партії. Відносна пауза у функціонуванні розгромлених організацій тривала кілька місяців, після чого робота стала відновлюватись і нарощуватись. Зміна партійного лідера і розкол на «невідбутому» з'їзді РУП 1904 р., які можна вважати непрямим наслідком «розгрому», посприяли викристалізуванню ідеології та організаційної структури партії. Ці обставини дають підстави кваліфікувати тогочасні події як (не)успіх влади: з одного боку, вона завдала різючого одночасного удару по провідних організаційних центрах РУП на території імперії, і, здавалося б, мала шанс довести справу до цілковитого знищення партії, але разом з тим не тільки не змогла його реалізувати, а й навіть не спромоглася ліквідувати жодної партійної організації.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Buceev, V. *Bor'ba za svobodnuju Rossiju: moi vospominanija (1882–1922 gg.)*, t. 1. Berlin, 1923. (In Russian)

Бурцев, В. *Борьба за свободную Россию: мои воспоминания (1882–1922 гг.)*, т. 1. Берлин, 1923.

Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady i upravlinnja Ukraї'ny (CDAVO Ukraї'ny), f. 3807. (In Ukrainian)

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3807.

Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukraї'ny v m. Kyjevi (CDIAUK), f. 275, 320, 336, 1439. (In Ukrainian)

Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУК), ф. 275, 320, 336, 1439.

Dobra novyna. L'viv, 1903. (In Ukrainian)

Добра новина. Львів, 1903.

Doroshenko, D. *Moї spogady pro davnje mynule. 1901–1914 roky*. Winnipeg; Manitoba, 1949. (In Ukrainian)

Дорошенко, Д. *Мої спогади про давнє минуле. 1901–1914 роки*. Вінніпег; Манітоба, 1949.

Duchyns'kyj, A. Revoljucijna Ukrai'ns'ka Partija (RUP) na Poltavshhyni za arhivnymy materialamy 1901–1905 rokiv. U zb.: *Za sto lit*, kn. 2, 1928, s. 283–320. (In Ukrainian)

Дучинський, А. Революційна Українська Партія (РУП) на Полтавщині за архівними матеріалами 1901–1905 років. У зб.: *За сто літ*, кн. 2, 1928, с. 283–320.

Erastov, S. Spogady. *Pam'jatky Ukrai'ny. Istorija ta kul'tura*, no. 3 (dodatok), 2006, s. II–XXXVI. (In Ukrainian)

Ерастов, С. Спогади. Пам'ятки України. *Історія та культура*, № 3 (додаток), 2006, с. II–XXXVI.

Fed'kov, O. M. *Ukrai'ns'ka social-demokratychna spilka na pochatku XX st.: u poshukah idejno-politychnoi' identychnosti*. Kam'janec'-Podil's'kyj, 2017. (In Ukrainian)

Федьков, О. М. *Українська соціал-демократична спілка на початку XX ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності*. Кам'янець-Подільський, 2017.

Galagan, M. *Z moi'h spomyniv (1880-ti – 1920 r.)*. Kyi'v, 2005. (In Ukrainian)

Галаган, М. *З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.)*. Київ, 2005.

Gankevych, L. Z pidzemnoi' Ukraїny. U zb.: *Kalendar «Vperedu»*, 1920, s. 83–88. (In Ukrainian)

Ганкевич, Л. З підземної України. У зб.: *Календар «Впереду»*, 1920, с. 83–88.

Germaize, O. *Narysy z istorii' revoljucijnogo ruhu na Ukraїni. T. 1: Revoljucijna Ukrai'ns'ka partija (RUP)*. B. m., 1926. (In Ukrainian)

Гермайзе, О. *Нариси з історії революційного руху на Україні. Т. 1: Революційна Українська партія (РУП)*. Б. м., 1926.

Golovchenko, V. *Vid «Samostijnoi' Ukraїny» do Sojuzu vyzvolennja Ukraїny: Narysy z istorii' ukr. social-demokratii' poch. XX st.* Harkiv, 1996. (In Ukrainian)

Головченко, В. *Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії укр. соціал-демократії поч. XX ст.* Харків, 1996.

Kollard, Ju. *Spogady junac'kyh dnev. 1897–1906. Ukrai'ns'ka students'ka gromada v Harkovi i Revoljucijna Ukrai'ns'ka partija (RUP)*. Toronto, 1972. (In Ukrainian)

Коллард, Ю. *Спогади юнацьких днів. 1897–1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська партія (РУП)*. Торонто, 1972.

Kryvobok, O. P. Narys istorii' RUP-USDRP na Chernigivshyni na pochatku XX st. – shtryh do politychnoi' istorii' regionu. *Problemy istorii' Ukrainy XIX – pochatku XX st. [Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc.]*, vyp. 10, 2005, s. 65-82. (In Ukrainian)

Кривобок, О. П. Нарис історії РУП-УСДРП на Чернігівщині на початку XX ст. – штрих до політичної історії регіону. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, вип. 10, 2005, с. 65-82.

Kryvobok, O. P. Nacional'ne pytannja v dijal'nosti politychnyh partij socialistychnogo naprjaju na pivnichnomu Livoberezhzhi Ukrainy naperedodni ta v roky Pershoi' rosij's'koi' revoljucii'. *Naukovyj chasopys Nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Serija 6. Istorychni nauky [Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 6. Historical sciences]*, vyp. 5, 2008, s. 30-36. (In Ukrainian)

Кривобок, О. П. Національне питання в діяльності політичних партій соціалістичного напрямку на північному Лівобережжі України напередодні та в роки Першої російської революції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки*, вип. 5, 2008, с. 30-36.

Kul'chyc'kyj, S., Soldatenko, V. *Volodymyr Vynnychenko*. Kyj'v, 2005. (In Ukrainian)

Кульчицький, С., Солдатенко, В. *Володимир Винниченко*. Київ, 2005.

Ljvyc'ka, M. *Na grani dvoch epoch*. N'ju-Jork, 1972. (In Ukrainian)

Лівницька, М. *На грані двох епох*. Нью-Йорк, 1972.

Lotoc'kyj, O. *Storinky mynuloj. Ch. 2*. B. m., 1966. (In Ukrainian)

Лотоцький, О. *Сторінки минулого. Ч. 2*. Б. м., 1966.

Magurchak, A. Vse u nas, navit' najkrashhe, vyhodyt' jakos' ne po-ljud's'komu! (Iz lystuvannja Andrija Zhuka i Mykoly Porsha). *Pam'jatky*, t. 9, 2009, s. 23-34. (In Ukrainian)

Магурчак, А. Все у нас, навіть найкраще, виходить якось не по-людському! (Із листування Андрія Жука і Миколи Порша). *Пам'ятки*, т. 9, 2009, с. 23-34.

Mykola Gmyrja (nekrolog). *Nash golos*, no. 6-8, 1911, s. 345-347. (In Ukrainian)

Микола Гмиря (некролог). *Наш голос*, № 6-8, 1911, с. 345-347.

Nazaruk, Ju. S. Avtonomist — samostijnyk — get'manec' (evoljucija politychnyh pogljadiv Oleksandra Skoropysa-Joltuhov's'kogo u 1900–1921 rr.). *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo lingvistychnogo universytetu. Serija «Istorija, ekonomika, filosofija» [Visnyk of Kyiv National Linguistic University. Series «History, Economics, Philosophy»]*, vyp. 15, 2009, s.193-210. (In Ukrainian)

Назарук, Ю. С. Автономіст — самостійник — гетьманець (еволюція політичних поглядів Олександра Скорописа-Йолтуховського у 1900–1921 рр.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*, вип. 15, 2009, с. 193-210.

Naumov, S. O. Harkiv's'ka «vil'na gromada» RUP (1900–1904 rr.): do 100-richhja partii'. *Visnyk Harkiv's'kogo nacional'nogo universytetu im. V. N. Karazina. Istorija [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. History]*, вур. 32, 2000, с. 114-122. (In Ukrainian)

Наумов, С. О. Харківська «вільна громада» РУП (1900–1904 рр.): до 100-річчя партії. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Історія*, вип. 32, 2000, с. 114-122.

Naumov, S. O. *Ukrai'ns'kyj politychnyj ruh na Livoberezhzhi (90-i rr. XIX st. – ljutyj 1917 r.)*. Harkiv, 2006. (In Ukrainian)

Наумов, С. О. *Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків, 2006.

Porsh, M. Na spil'nomu shljahu. U zb.: *Symon Petljura v molodosti*. L'viv, 1936, s. 31-61. (In Ukrainian)

Порш, М. На спільному шляху. У зб.: *Симон Петлюра в молодості*. Львів, 1936, с. 31-61.

Pracja. L'viv, 1904. (In Ukrainian)

Праця. Львів, 1904.

Pustovit, T., Korotenko, V. Dijach RUPu Mykola Gmyrja // *Kyiv's'ka starovyna [Kyiv antiquity]*, no. 3, 1995, s. 100-107. (In Ukrainian)

Пустовіт, Т., Коротенко, В. Діяч РУПу Микола Гмиря // *Київська старовина*, № 3, 1995, с. 100-107.

Romanovych-Tkachenko, N. Na dorozhi do revoljucii!: Uryvky zi spomyniv // *Ukrai'na*, kn. 4, 1925, s. 103-128. (In Ukrainian)

Романович-Ткаченко, Н. На дорозі до революції: Уривки зі споминів // *Україна*, кн. 4, 1925, с. 103-128.

Sarnac'kyj, O. P. *Caryzm ta ukrai'ns'ki politychni partii' (1900–1917 rr.)*. Zaporizhzhja, 2006. (In Ukrainian)

Сарнацький, О. П. *Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.)*. Запоріжжя, 2006.

Seljanyn. Chernivci; L'viv, 1903–1904. (In Ukrainian)

Селянин. Чернівці; Львів, 1903–1904.

Zhuk, A. Pam'jaty Mykoly Porsha (1877–1944). *Suchasnist'*, no. 1, 1962, s. 52-66. (In Ukrainian)

Жук, А. Пам'яті Миколи Порша (1877–1944). *Сучасність*, № 1, 1962, с. 52-66.

Zhuk, A. Iz spogadiv. *Moloda nacija*, no. 3, 2002, s. 177-221. (In Ukrainian)

Жук, А. Из спогадів. *Молода нація*, № 3, 2002, с. 177-221.

Serhii Naumov

Doctor of Historical Sciences, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: s.o.naumov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

THE «ROUT» OF THE RUP IN 1903: THE SCALE AND FACTORS OF THE GOVERNMENT'S (UN)SUCCESS

The article is the first special study of the Gendarmerie operation of the end of 1903 – the beginning of 1904, aimed at the liquidation of the Revolutionary Ukrainian Party. Until now the historiography of the issue is limited to several mentions of operation's individual episodes in publications with a broader content. The source base of the study is comprised of archival documents of Gendarmerie offices and security departments, periodicals of the RUP and memories of its activists. Based on the author's reconstruction of the state and personal composition of party structures in 1903–1904, an attempt was made to determine the consequences of the operation for the central, regional and local organizational levels of the RUP. Attention is paid to the factors that determined the ambiguous course of events and different positions inside party organizations (personnel, management bodies, material and technical base, connections, scope of activities, etc.). The historiographical assessment of these consequences as “a catastrophe for the RUP” has been subjected to a critical review. Being based on the opportunistic statements of the party leader M. Porsh and its “archivist” and historian A. Zhuk it is not confirmed by empirical material. As a result of the Gendarme operation of 1903 the RUP really suffered great losses the latter being partial and temporary. A significant part of the party network at all levels managed to avoid failures and ensure the continuity of the party's activities. Crushed organizations were able to resume their work in a few months. The change of the party leader and the split at the “unheld” congress of the RUP in 1904 contributed to a clearer definition of the party's ideology and organizational structure. This gives reason to qualify the events of that time rather as an (un) success of the government: having delivered a striking blow to the leading organizational centres of the RUP on the territory of the empire, it was

unable not only to implement its plan to destroy the whole party, but even to liquidate any local organization.

Key words: RUP, 1903, Gendarmerie «liquidation», local organizations, party committees, «internal» agents.

Текст надійшов до редакції 27.05.2022.

The text was received by the editors 27.05.2022.

Текст затверджено до друку 27.06.2022.

The text is recommended for printing 27.06.2022.